

Prof. dr MAJKL KEJZER

UTICAJ JUGOSLOVENSKOG EKONOMSKOG SAMOUPRAVLJANJA NA OSTALE BALKANSKE DRŽAVE POSLE II SVETSKOG RATA

„Zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i ekonomskim udruženjima od strane radnih kolektiva“, koji je donet 26. juna 1950, i razvoj samoupravljanja koji je posle toga u Jugoslaviji usledio bio je tada izložen kritikama jedino od strane zvaničnih predstavnika drugih zemalja „narodne demokratije“ — Albanije, Bugarske, Čehoslovačke, Mađarske, Poljske, Rumunije.¹ Politički rascep, do kojeg je došlo posle Rezolucije Kominforma (Informbiroa) 1948, isključivao je bilo kakvu analizu u okviru onih komunističkih partija koje su ostale u okviru Kominforma i pod sovjetskom upravom. Jugoslovenska vlada i Savez komunista, sa svoje strane, s nestrpljenjem su priželjkivali da se izvuku iz sovjetskog zagrljaja na planu ideologije i nisu verovali u mogućnost da će neka zemlja iz „socijalističkog lagersa“, za Staljinova života, kopirati njihov primer ili praksu. Staljinova smrt i miroljubiva poseta sovjetskih partijskih i državnih lidera Hruščova i Bulganjina Titu malo je ublažila ideološko neprijateljstvo i omogućila građanima država u savezu sa Sovjetskim savezom² nešto uravnoteženiju ocenu samoupravnog sistema.

Veliko nezadovoljstvo postojećim ekonomskim i političkim portekom dovelo je u Poljskoj i Mađarskoj 1956. godine do specifičnog podražavanja jugoslovenske prakse: „radnička kontrola“ ne samo da je postala *raison d'etre* fabričkih komiteta u proveravanju privrede kojom se upravljalo na sovjetski način, već je inspirisala i političko

¹ Nemačka Demokratska Republika, uspostavljena prethodne godine, tada još nije bila „narodna demokratija“, već *antifaschistisch-demokratische Ordnung*; nijedna od njenih institucija u kasnijim godinama nije pozajmljena od jugoslovenskog sistema iako je postojalo nekoliko „radničkih okružnih komiteta“ u periodu između 1956. i 1958.

² Termin „savez“ može se primenjivati na ovih šest zemalja počev od 1955, kada je potpisan Varšavski ugovor.

suprotstavljanje sovjetskom političkom sistemu. Potiskivanje samoupravnih komiteta u ove dve zemlje³ na političkom planu isključilo je kasnije mogućnost njihovog razvoja na ekonomskom planu. U sadašnjim političkim okolnostima u Čehoslovačkoj se nikada ne bi mogao doneti Nacrt zakona o učešću radnika u telima preduzeća (kojim se umanjivao značaj egzekutivne upravne vlasti), kao što je to bio slučaj u proleće 1968. Čehoslovačko naginjanje ka većinskom učešću radnika u upravljanju državnim preduzećima bilo je, *između ostalog*, značajno i zbog toga što je jačalo sličnost između te zemlje, Rumunije i Jugoslavije, što se jasno ispoljilo i u „bilateralnim“ susretima Dubčeka, Čaušeskua i Tita. Rumunija je prethodne godine uvela „upravne odbore“ sa većinskim učešćem radnika, Čehoslovačka je donela „principe zakonodavstva“ za „savete radnih ljudi“ juna 1968. godine u kojima su većinu činili oni koje su izabrali radnici⁴ a Jugoslavija je, naravno, imala celovito samoupravljanje.

Ovaj rad je posvećen iskustvima tri zemlje Istočne Evrope — sve su one susedi Jugoslavije — u kojima postoje neki oblici radničke participacije i danas, ali, za razliku od Jugoslavije, u okviru „dirigovane privrede“. Sva ta tela su stvorena sredinom šezdesetih godina: bugarski „proizvodni komiteti“ (kasnije „ekonomski komiteti“) osnovani su 1963, albanske „radničke komisije“ su osnovane 1966, a rumunski „upravni odbori“ (kasnije „komiteti radnih ljudi“) uvedeni su 1967. Bugarski komiteti su 1971. godine dobili samo obrazovno-instruktorsku ulogu, a propisi o „novom ekonomskom mehanizmu“ čak ih i ne pominju. Albanske komisije su napuštene 1968, ali su 1977. godine oživele. Rumunskim komitetima je pridat najveći značaj time što su spojeni u nacionalnu federaciju 1977, ali, izgleda, oni su samo transmisija za partijske odluke, s obzirom na to da njihova hijerarhija zaobilazi normalnu administrativnu strukturu, relativni značaj Partije u odnosu na vladu je još izraženiji. Rumunija, takođe, ima i slične (ali manje važne teritorijalne) strukture poput

³ U Poljskoj, Zakon o radničkim savetima, donet novembra 1956, omogućava da državnim preduzećima upravljaju radnički saveti, koje biraju zaposleni; direktor treba da bude biran od strane nadzornog organa, ali u saglasnosti sa savetom (resorni ministar odlučuje u slučajevima sporova između direktora i saveta). Saveti su 1958. pretvoreni u „konferencije radničkog samoupravljanja“ s veoma ograničenom ulogom u planiranju i ostvarivanju planova u preduzećima. Nećemo pogrešiti ako kažemo da ovi saveti uopšte nisu imali ulogu, jer su KRS (konferencije radničkog samoupravljanja) od strane uprave korišćene kao „pokriće“ (J. G. Zieliński, *Economic Reforms in Polish Industry*, Oxford, 1973, str. 100). Mađarski radnički saveti, koji su spontano nastali 1956, i posle ugušenja nemira, pravno ozakonjeni uz davanje prava koja su odgovarala pravima radničkih saveta u Jugoslaviji, likvidirani su novembra 1957.

⁴ „Akt o preduzećima“, objavljen u proleće 1969. ali nikada ozakonjen, uspostavio bi te savete u većini preduzeća, onima koja su u „javnom vlasništvu“, dok bi izabrani predstavnici bili u manjini, u tzv. „državnim preduzećima“. Detaljnije videti u O. Kýn, Čehoslovačka u H. H. Höhmann, M. C. Kaser i K. C. Thalheim (urednici), *The New Economic Systems of Eastern Europe*, London, 1975, str. 113—116.

„radničkih kontrolnih timova“ (u početku, 1956, oni su osnovani kao javni kontrolni timovi).

Dok se pozitivni jugoslovenski uticaj može uočiti u telima stvorenim u Bugarskoj i Rumuniji, albanska tela su stvorena kao antiteze jugoslovenskom „samoupravljanju“; grupa ministara zaduženih za privredu, koja je uklonjena 1975 (a verovatno pogubljena tada ili 1976), kasnije je optužena da je sličan sistem pokušala da uvede i u Albaniju.

RUMUNIJA

Formalna sličnost rumunskih i jugoslovenskih ciljeva razvoja „samoupravljanja“ sa radničkom participacijom može se izvesti iz sledeća tri citata iz novije rumunske publikacije; međutim, rumunsko državno preduzeće ostaje podređeno višoj administraciji, što je u Jugoslaviji uklonjeno 1950—1952. Gigoresku primećuje da je „uporedo sa izmenjenim društvenim i ekonomskim uslovima, Rumunska komunistička partija podstakla nove oblike organizacije i rukovođenja privredom, kao i metode koji bi uveli radnike u upravljanje preduzećem. Produbljavaње demokratije postalo je objektivni cilj ne samo zato što su radnici i proizvođači i vlasnici, već i zbog toga što je bilo potrebno što racionalnije upravljati materijalnim sredstvima u okviru ekonomske aktivnosti, držeći pritom korak s razvojem savremene nauke i tehnologije i stimulišući pritom kreativne mogućnosti svakog radnika“.⁵ Konstantinesku, na sličan način, potvrđuje da je „ostvarivanje principa radničkog samoupravljanja usmereno na osiguravanje najboljeg mogućeg korišćenja kreativnih potencijala masa, na pojačavanje njihove odgovornosti za upravljanje fondovima i stoga na povećavanje efikasnosti nacionalne privrede“.⁶ Treća napomena Kornelija Rusua, data u radu za Simpozijum te materijale izdao je direktor Instituta za ekonomiju — jedno od glavnih obeležja rezolucije date marta 1978. godine vidi u „sve većoj ulozi masa radnog naroda u organizovanju, upravljanju i razvoju proizvodnje“.⁷

Ekonomska reforma 1967. želela je da sovjetski model „jedino-načaliya“ zameni kolektivnim rukovodstvom kojim bi upravljao upravni odbor (Comitete de direcție). Odbor nije bio samo konsultativno već i upravno telo, koje je imalo mogućnost da potvrdi ili odbaci odluke direktora preduzeća, koji je, sa svoje strane, morao da ostvaruje politiku koju bi potvrdio odbor. Velika opozicija direktora preduzeća sprečavala je *de facto* mešanje odbora, sve dok protago-

⁵ C. Grigorescu, „Produbljavaње radničke demokratije u uslovima ekonomskog i društvenog razvoja Rumunije“, *Revue roumaine des sciences sociales: Série des sciences économiques*, t. 23, br. 1 (januar—jun 1979), str. 51—52.

⁶ N. N. Constantinescu, „Napomene o merama čiji je cilj usavršavanje ekonomsko-finansijskog mehanizma“, Isto, str. 60.

⁷ U I. V. Totu (urednik), *Politica Partidului Comunist Român socialistă a țării*, Bukurešt, 1978, str. 200.

nisti nisu bili toliko snažni da umanje njihov formalni značaj, što je dovelo do njihovog ponovnog uobličavanja, oktobra 1971. Novi naziv „komiteti radnih ljudi“ (*comitetul oamenilor muncii*) implicirao je „radničku kontrolu“ koja je tek kasnije podstaknuta, ali je zato između 1971. i 1977. taj oblik bio ograničenije direktorima u cilju umanjivanja njihove vlasti. Tim komitetima je nedostajala nezavisna upravna vlast, jer su od 1972. godine sve ključne odluke vraćene u domen nadzornih institucija iznad preduzeća. Reorganizacija 1971. godine upotpunila je ove komitete pomoćnim telima, „kolektivnom ekonomskom upravom“ od tri do sedam članova, koja je nadgledala rad direktora. Svakom nadzornom telu preduzeća, *centrală*, što se može prevesti kao „centralni ured“, pridat je odgovarajući „savet radnih ljudi“ (*consiliul oamenilor muncii*).⁸

Struktura „radničke kontrole“ izgleda da je imala reprezentativnu funkciju. Istraživačka studija iz 1976. godine je pokazala da „komiteti radnih ljudi“ nisu aktivno podsticali istinsku participaciju: izbor predstavnika radnika bio je formalan, rotacija predstavnika je bila neznatna, a predstavnici su na sastancima ređe govorili od uprave. Osnovni uzrok tome je bio nedostatak informacija: istraživanje je pokazalo da su predstavnici imali nedovoljan uvid u dokumentaciju uprave, da su predstavnici retko pitani o temama o kojima treba diskutovati i da su oni veoma malo znali o pravnim kompetencijama uprave.⁹

Kasnije je nizu beznačajnih tela, „javni kontrolni timovi“, dat mnogo atraktivniji naziv „radnički kontrolni timovi“. Osnovana 1956. da bi nadgledala lokalne trgovine i usluge,¹⁰ ova tela nisu imala nikakvu političku ili značajnu ekonomsku ulogu, sve dok nisu došli pod okrilje Socijalističkog jedinstvenog fronta (formalni savez u kome je Komunistička partija dominantan član) 1972. godine, kada su njihovi zadaci prošireni i na nadgledanje celokupne trgovačke mreže na malo i usluga potrošačima, kao i zaštite prirodne sredine. Aprila 1976. godine je najavljeno da će se tokom te godine održati nacionalna konferencija predstavnika tih tela.¹¹ Takva konferencija je održana februara 1977, gde su se okupili predstavnici 40.000 timova. Tada je došlo i do promene naziva u „radnički kontrolni timovi“.¹²

Kao treći oblik „radničke kontrole“, Ekonomski savet je 1973. godine postao Centralni savet radničke kontrole ekonomskih i društvenih kretanja, a 1976. blisko povezan sa novo-nazvanim „radničkim kontrolnim timovima“.

⁸ O periodu između 1968—1971. videti u I. Spigler, *Economic Reform in Romanian Industry*, Oxford, 1973, str. 62—5. i 81—6. „Centralni uredi“, stvoreni 1969. kao sastavni deo prve rumunske ekonomske reforme, imali su sopstvene „administrativne savete“ koji su kasnije pretvoreni u „savete radnih ljudi“.

⁹ *Scinteia*, 2. juli 1976.

¹⁰ *Buletinul oficial*, 22. decembar 1956.

¹¹ *Scinteia*, 16. april 1976.

¹² Isto, 23. i 30. januara i 18. februara 1977.

Termin „samoupravljanje“ oficijelno se pojavio po prvi put u Rezoluciji Centralnog komiteta Partije od 22—23. marta 1978.¹³ Komentator je izdvojio četiri osnovna cilja rezolucije. Prvi, „afirmisanje i usavršavanje radničkog samoupravljanja kao osnovnog principa ekonomskog upravljanja pored principa demokratskog centralizma; drugo, naglašavanje odgovornosti preduzeća kroz ekonomsku i finansijsku samoupravu; treće, „usavršavanje sistema ekonomskih inicijativa kako bi se osigurala bolja povezanost sistema interesa i plana“, i to kroz učešće u dobiti; i, na kraju, kao četvrto, „usavršavanje sistema planiranja i sistema ekonomskih indikatora“.¹⁴ U mnogim komentarima posebno su isticana dva principa: jedan je mikroekonomski, samoupravni (*principiul autogestiunii*) a drugi princip je makroekonomski, princip jedinstvenog nacionalnog plana (*principiul planului național unic*).¹⁵ Ali, suprotnost ova dva principa ostala je neistražena, jer je ekspanzija pregovora unutar samih preduzeća i sloboda preduzeća da deluju u skladu sa izmenjenim uslovima ponude i tražnje morala da bude ograničena čvršćom kontrolom koja je ostvarivana putem jedinstvenog plana. Predsednik Čaušesku je juna 1980. godine, godinu i po dana pošto je mehanizam počeo da se primenjuje, jasno ukazao da je najvažniji kriterij čvrstina a ne fleksibilnost: „Mora biti jasno da novi ekonomski mehanizam pretpostavlja disciplinu, red i poštovanje zakona“.¹⁶

U okviru ograničenja koja nameće upotreba obaveznih planskih indikatora (bilo za preduzeće ili njegove snabdevače), kriterij samofinansiranja je trebalo da poveća efikasnost preduzeća. Iako se još uvek daju doprinosi investicijama koje su centralno-finansirane, prihodi treba da podmire pet fondova (za ekonomski razvoj (tj. investicije u osnovna sredstva), korigovan stopom depresijacije; za obrtna sredstva: za istraživanje, tehnološki razvoj i uvođenje tehnološkog progressa; za stambenu izgradnju i društvene investicije) za društvene akcije i za „učešće radnih ljudi u prihodu“.¹⁷ Preduzeća mogu pozajmljivati od banaka ukoliko mogu vratiti sredstva i platiti kamatu. Zakon o formiranju, planiranju i korišćenju dohotka, donet novembra 1978. godine, specificira ove fondove i određuje porez na dohodak od 10 odsto. Usklađenost sa centralnim finansijskim planom je osigurana održavanjem kontrole cena i nadnica i na taj način što planirani promet i dohodak mora da potvrdi nadzorno telo.

Odlučnost administracije da osigura disciplinu u okviru samoupravne sheme može se videti i na osnovu dva Čaušeskuova istupa u maju i junu 1980. U svom govoru na Nacionalnom savetu radnih ljudi, juna 1980, on je upozorio preduzeća koja rade nerentabilno da mogu biti zatvorena 1981, i da se mora shvatiti da novi ekonomski meha-

¹³ Objavljeno u mnogim materijalima, uključujući i *Revista economică*, br. 13, 1978, str. 1—6.

¹⁴ Constantinescu, ranije naved. delo, str. 58.

¹⁵ E. G. Russu, ranije naved. delo, str. 206—7.

¹⁶ Govor objavljen u *Scinteia*, 14. juni 1980.

¹⁷ Rezolucija, 3. deo, tačka 1, *Revista economică*, ranije naved. str. 4.

nizam pretpostavlja disciplinu, rad i poštovanje zakona".¹⁸ U majskoj deklaraciji on je kritikovao one koji „jedinu karakteristiku novog ekonomskog mehanizma vide u učešću u dohotku. Neki smatraju da imaju pravo da troše koliko hoće jer ne odgovaraju nikome. . . . To nije novi ekonomski mehanizam!“ S tim u vezi, on se založio za veću kontrolu samoupravnih odluka: „Postoje, pored ovog, i ozbiljni znaci nedostatka organizacije rada i proizvodnje u ostvarivanju novog ekonomskog mehanizma. Već je samo po sebi teško da se utvrdi da li su principi novog ekonomskog mehanizma pravilno shvaćeni ili da li je preduzeta efikasna akcija da se oni ostvare. . . . Nije osigurana. . . ni ispravna organizacija niti odgovarajuća kontrola. Moramo konstatovati da mnoge inspekcije nedostaju, da pokušavaju da izbegnu probleme i nastoje da opravdaju niz nedostataka, izigravanja zakona i odluka.“¹⁹

Činjenica da je Čaušesku uputio kritiku Nacionalnom savetu radnih ljudi ukazuje na njegova očekivanja da će komiteti na nivou preduzeća nastaviti da ostvaruju partijsku i državnu politiku i da se neće razvijati autonomno. Kontrola nad „samoupravljanjem“ u „novom ekonomskom mehanizmu“ oštro ograničava sve akcije koje bi mogle biti rezultat bilo kakve autonomije.

BUGARSKA

Bugarska je upravo uvela „novi ekonomski mehanizam“ (naziv je isti kao i rumunski, a oba odražavaju mađarski naziv *Uj gazdasági mechanizmus* iz 1968), ali je odbacila svoju shemu radničke participacije uz istovremeno naglašavanje finansijske autonomije preduzeća.

Radnička participacija je uvedena 1963. pod nazivom „proizvodni komiteti“, koji su imali prednost kao i sovjetska tela koja su stvorena 1958. Polovinu su sačinjavali predstavnici radnika, a ostatak je imenovao direktor, predsednik komiteta sindikata, sekretar partijske organizacije (tri osobe koje se popularno u sovjetskom preduzeću zovu *trojka*) i predstavnik mesnih i drugih organa.²⁰

Kada je 1969. njihov naziv promenjen u „ekonomski komiteti“, to je bila promena u njihovu korist, što je predstavljalo ublažavanje kontrole nad aktivnostima preduzeća; istovremeno, oni su sve više postajali slični upravnom odboru zato što je postavljen zahtev da direktor preduzeća, po funkciji, bude njihov predsednik.²¹

Te godine promena je usledila posle vrhunca ekonomske reforme: već u julu 1968. Živkov se zabrinuo (u govoru na Centralnom

¹⁸ *Scinteia*, 14. juni 1980.

¹⁹ Isto, 1. jun 1980.

²⁰ *Rabotničesko delo*, 19. maj 1963. i *Partien život*, br. 7, 1965. citirano u H. Vogel, „Bugarska“ u Höhmann, Kaser, Thalheim, urednici, ranije naved. delo, str. 214.

²¹ Isto, *Državen vestnik*, 15. novembar i 7. februar 1969.

komitetu Partije) oko činjenice da bi reforma mogla da omogući „da se plan stvara odozdo“.²² Ipak, on se u novembru 1968, u govoru (na istom forumu) založio za „veću inicijativu masa“, a sve do 1971. ekonomski komiteti su nastavili da igraju svoju ulogu. Novembra te godine njihova uloga je svedena na obrazovnu i ideološku i to u dekretu pod nazivom „O povećanju ekonomskog obrazovanja radničke klase“.²³

Nije poznato da li ti komiteti još uvek postoje: oni se uopšte ne pominju u instrukcijama i komentarima uz „Novi ekonomski mehanizam“ koji je uveden 1. januara 1980.

Novi sistem je značajan, naročito kada se radi o nagrađivanju radnika u skladu s dohotkom preduzeća i u tome što su preduzeća finansijski nezavisnija. Novi odnosi ne idu nužno u korist osoblju administracije, jer ukoliko preduzeće ne može da ispuni svoje obaveze, tehničko i upravno osoblje bi dobijalo samo 80 odsto plate (a ostalih 20 odsto bi bilo isplaćeno ukoliko postoje sredstva u narednom obračunskom periodu). Radnicima je osigurano 100 odsto plate, ali su plate i nadnice poslednje na listi izdataka preduzeća. Dakle, postoji rizik gubitka za osoblje ukoliko je dohodak mali. S druge strane, postoji mogućnost dohotka i to kroz ograničenu shemu dohotka — deo dohotka se dodaje fondu za plate, a sam fond plata je vezan za produktivnost preduzeća.²⁴

Jednom rečju, određeni elementi participacije po odeljenjima bili su prihvaćeni tokom desetogodišnjeg perioda, posle 1963, ali su nestali kada je vlada uvela u upravljanje ekonomiju obima; 1970-te su bile godine državne ekonomske asocijacije (DSO, durzhavenski stopanski obedinenie) u industriji i „Agro-industrijskog kompleksa“ (APK) i „Industro-poljoprivrednog kompleksa (PAK) u poljoprivredi“. Novi ekonomski mehanizam u 1980. godini vraća deo odlučivanja preduzećima i u izvesnom smislu ističe njihovu finansijsku vlast. Ta vlast je direktor, koga ne mogu ugroziti tela zasnovana na participaciji.²⁵

ALBANIJA

Činjenica da milion i pet stotina hiljada Albanaca živi u jugoslovenskom samoupravnom sistemu a više od dva i po miliona u sistemu centralnog planiranja iz Tirane, ne može a da nema svoje posledice tokom poslednje tri decenije. Tokom dve trećine tog perioda, Kineska komunistička partija je bila veoma kritična prema jugoslovenskoj političkoj i ekonomskoj praksi, a njeno prijateljstvo

²² *Rabotničesko delo*, 25. juli 1968.

²³ Isto, 18. novembar 1971; to je zaključak Vogela, ranije naved. delo.

²⁴ Dekret donesen 30. jula 1979.

²⁵ Dokazi s albanske strane su nedavno objavljeni u izvodima iz političkog dnevnika partijskog lidera Envera Hodže, koji se u daljem tekstu koristi.

s Albanskom partijom rada (formalno od 1961—1978, iako uz puno teškoća) odgovaralo je sličnim zvaničnim shvatanjima Tirane. Kada je Kineska vlada postala naklonjenija Jugoslaviji, razlike s Albancima su bile suviše velike da bi ovi preduzeli prijateljske korake. U stvari, posle Kongresa Albanske partije rada, u novembru 1976, poražena frakcija u albanskom rukovodstvu javno je optužena da „je našu privredu usmeravala na put revizionističke samouprave“.²⁶

U „Otvorenom pismu Centralnog komiteta APR (*Letër e hapur e komitet gendror të PPSH*), objavljenom 4. marta 1966, najavljena je promena koja će u albansko ekonomsko upravljanje uvesti „radničku kontrolu“, a uspostavljene su i „radničke komisije“ u državnim preduzećima. Donesen je novi Zakon o radnim odnosima u septembru, koji je bio u skladu s koncepcijom radničke participacije.²⁷ Dva člana su posebno značajna. Član 3 ističe da „naša socijalistička država počiva na svesnoj participaciji radnika i nameštenika“ a član 7 da „radnici i nameštenici učestvuju u upravljanju privredom, u donošenju u realizovanju državnih planova ekonomskog razvoja, u rešavanju problema vezanih za rad i proizvodnju...“.

Na osnovu ovog će uslediti „inicijativa za uspostavljanje revolucionarne radničke kontrole, kroz organizovanje različitih kontrolnih grupa koje će se baviti svim ekonomskim problemima vezanim za uspešno ostvarivanje planova i regulisanje rada u preduzećima“.²⁸ Lider Partije je u govoru 6. februara 1967. istakao da „pod kontrolom masa“, uz „politiku masa“, svi koji rukovode društvom moraju podlegati bez izuzetka oceni masa. Komunisti moraju podlegati dvostrukoj kontroli — i kontroli Partije i kontroli masa“.²⁹

Nema objektivnih podataka o tome koliko je, stvarno, bila aktivna radnička participacija, ali ne može se ne verovati novinskim izveštajima u to vreme da su uprave preduzeća bile uznemirene i da su nastojale da ograniče broj komisija. Novine su 1968. zabeležile da su „prisutni napori birokratije da usmere kontrolu radničkih komisija i njihov rad u okviru „pravila i propisa“, što samo pokazuje njihov strah od revolucionarnih masa. Nema drugog objašnjenja za nastojanje administracije da „institucionalizuje“ i održi radničku kontrolu pod „kontrolom“.³⁰ Kratko vreme posle odobrenja da se takve kritike objave, Hodža je odlučio da raspusti komisije, optužujući ih da

²⁶ Enver Hodža, *Izveštaj Sedmom kongresu Albanske partije rada*, Tirana, 1976, str. 67. Govor je održan 1. novembra, ali je kritika bila tajna neposredno pošto su pomenuti rukovodioci odstranjeni.

²⁷ *Përmbledhëse e pergjithshme e legjislacionist në fuqi të RPSH*, Tirana, 1971, str. 89—100.

²⁸ *Zëri i popullit*, 5. juli 1967.

²⁹ E. Hodža, *Govori 1967—8*, Tirana, 1969, str. 31. Drugi navodi iz govora, kao i o pritisku na „radničku kontrolu“, videti u Michael Kaser i Adi Schyntzer, „Albania — a Uniquely Socialist Economy“, *East-European Economies Post-Helsinki*, Joint Economic Committee, Kongres Sjedinjenih Država, Vašington, 1977, str. 592—5.

³⁰ *Zëri i popullit*, 22. februar 1968.

su „postale birokratski elementi, da su izbegavale kontroli i da su zamenile komitete sindikata“.³¹

Komisije su odmah raspuštene, ustupak je ipak učinjen na taj način što je omogućeno da se *ad hoc* komiteti radničke kontrole uspostave svuda gde su postojali specifični problemi, a njihov sastav su činili oni radnici koji su bili zainteresovani za određene probleme. To je trajalo od 1968—1977, a uloga uprave je u tom periodu naročito isticana. Promene su nagoveštene krajem 1969, na Devetom plenumu Centralnog komiteta Partije, a u potpunosti istaknute na Desetom plenumu juna 1970; te promene su istakle direktora kao „jedinu vlast“, a termin *drejtim unik* je postao ključna kategorija.

Privlačno je povezati kratko vreme u kome je „radničkoj kontroli“ dat veliki značaj s odsustvom upravo u to vreme Abdulji Kelezija i Koči Teodosija, koji su decembra 1966. izgubili svoje funkcije (zamenik predsednika Saveta ministara i predsednik Državne planske komisije). U zvaničnom saopštenju, u kome je istaknuto da je Kelezi premešten na „lokalnu funkciju“, može se videti da se radilo o kazni. Obojica su se u vladu vratila decembra 1968; prvi je postao predsednik Planskog komiteta, a drugi ministar industrije i rudarstva. Obojica (zajedno sa drugim ministrima zaduženim za ekonomska pitanja) odstranjena su iz rukovodstva 1975, a kasnije i optuženi za zalaganje za samoupravljanje jugoslovenskog tipa; ipak, jasno je da nemilost u kojoj su bili u periodu „radničke kontrole“ nije imala veze sa kampanjom 1966—68, jer su se oni toj kampanji suprotstavljali.

Prvi podatak o razlikama u pogledima Hodže i Kelezija nalazimo u objavljenim izvodima iz dnevnika Hodže, i to 13. decembra 1974.³² Kelezi je bio „optimista u pogledu spremnosti Kineza da pomognu šesti petogodišnji plan (1976—1980) i bio je spreman da obezbedi „sve potrebne podatke“. O celom periodu između decembra 1974. i juna 1975,³³ postoji samo jedna napomena, pa je stoga teško tačno odrediti datum kada je Kelezi odstranjen iz rukovodstva. U belešci, datiranoj 17. juna 1975, Hodža piše o „vojnoj i ekonomskoj zaveri koju su predvodili: Bećir Baluku, Petri Dume, Hito Čako, Abdulji Kelezi, Koči Teodosi, Lipe Naši i drugi koji su „uglavnom, bili agenti Sovjeta i Jugoslovena, ali su i Kinezi tu umešali svoje prste“.³⁴ Mnogo kasnije on se vratio na ovu temu i napisao

³¹ Govor Hodže održan 19. aprila 1968, „Kontrola radničke klase“, objavljen u ranije naved. delu, str. 221—250.

³² „Razmišljanja o Kini“, Enver Hodža, t. II, 1973—1977, Tirana, 1979, str. 95—6.

³³ Beleška od 23. aprila (Isto, str. 105—6) pod naslovom „Kinezi odlazu posetu naše delegacije Kini“.

³⁴ Isto, str. 109—110. „Pošto je bio jugoslovenski čovek, Abdulji Kelezi je bio i kineski čovek istovremeno“ (Isto, str. 111). Na drugom mestu Kinezi se smatraju za osnovne pokretače zavere protiv Hodže: „Ču je uputio Bećir Balukua da učini ovo. Ču je isto učinio i sa Abdulji Kelezijem“, napisao je Hodža 13. oktobra; „kineski rukovodioci nas izlažu otvorenom i direktnom

da su oni „bili agenti sovjetskih i Titovih revizionista koji su bili prikriiveni (a) delovali su kao i agenti Kineza“.³⁵ U izvodima iz dnevnika može se naći samo jedna napomena o navodnoj naklonosti Kelezija samoupravnom privrednom sistemu: 5. avgusta 1975. Hodža je zapisao: „Možda se nalazimo na kineskom putu kada smo raskrstili s neprijateljima, kao što su Abduli Kelezi, Koči Teodosi i drugima, ne zato što je Abduli Kelezi bio predsednik Albansko-kineskog društva prijateljstva, već zato što je prihvatio političke i ekonomske ideje Ču Enlaja... decentralizacija privrede, kretanje ka „samoupravi“ i drugi gresi Abduli Kelezija slični su shvatanjima Ču Enlaja“.³⁶ „Anarhistička ideja federalne samouprave“ kasnije je pripisana Jugoslaviji.³⁷

U svom govoru na Sedmom kongresu Partije, Hodža je izjavio da je Kelezi želeo da „usmeri našu privredu na put revizionističke samouprave“,³⁸ ali je Kelezijev naslednik na položaju predsednika planske komisije, Petro Dode, nešto kasnije napisao da je Kelezijev greh „tehnokratija“ i ponovno podsticanje pokreta „radničke kontrole“.³⁹ Sadašnja praksa, kako je opisuje Dode, uključuje tehničko i upravno osoblje, ali i radnike, ali, kao što je odlučeno 1968, komiteti će se stvarati za neke specifične zadatke i neće biti paralelna tela upravljačkim i nadzornim organima.

Prof. dr. MICHAEL KASER

THE INFLUENCE OF THE YUGOSLAV EXAMPLE OF ECONOMIC
SELF-MANAGEMENT ON THE OTHER BALKAN STATES SINCE THE
SECOND WORLD WAR

Summary

Three out of the six states that border upon Yugoslavia are being analysed in view of the influence of Yugoslav self-management upon their micro-economic organizations. The discussion will be limited on Albania, Bulgaria and Romania, although Hungary, as fourth state, where the dominating party is the Communist party, could be included as well, because Workers'

pritisaku kako bi spasili Bećir Balukua i Abduli Kelezija koji su s njima saradivali u zaveri protiv Albanije i za svrgavanje našeg rukovodstva“ (Isto, str. 298).

³⁵ Beleška od 12. novembra 1977. (Isto, str. 705).

³⁶ Isto, str. 144.

³⁷ Beleška od 1. januara 1976. (Isto, str. 195); beleška od 21. maja 1977. (Isto, str. 508).

³⁸ Hodža, *Izveštaj*, ranije naved. delo, str. 68.

³⁹ P. Dode, *Rruqa e partisë*, maj 1977, str. 5—19.

Councils which played such an important role could in 1956. not have avoided being under the Yugoslav example. Meanwhile, the Hungarian government was, out of political reasons, against forming of such units in state enterprises since 1957, and after 1968. it led a reform based on transmitting great authority from central onto local administration.

Albania broke off the close relationship with Yugoslavia just before the transition of the state towards self-management in 1950. and the Party and Government of Albania came forward with violent critique of the experience of Yugoslav microeconomic system. The departure of important ministers of the economy in 1957. was evidently the consequence of their protective attitude towards the self-management system. Albania had, meanwhile, undergone a phase where „workers' control“ was greatly supported and its blooming up in 1966. could be viewed as counterbalance to the favourable influence that Yugoslav experience after the reform in 1964/65. could have had upon Albanians.

Bulgaria had taken over a relatively undeveloped experience in „production committees“ where worker participation was introduced in the mid sixties, and from that time on, Bulgaria gave priority to huge economic organizations. The new economic mechanism shows a great deal of the distribution of income between workers.

Romania performed a great step forward by the replacement of „one-man management“ on the Soviet model of 1968. by collective management under a board of management in state enterprises, but overt opposition seemed to have prevented their practical work. In the year of 1971. they were replaced by the much more expressive „committees of the working people“, which from then on developed into national federation whose central committee gives fundamental economic solutions to the Party and government. By avoiding the habituary administrative channels, they have a special influence in strengthening the role of the Communist party in directing all, except agriculture.

Проф. д-р МАЙКЛ КЕЙЗЕР

ВЛИЯНИЕ ЮГОСЛАВСКОГО ПРИМЕРА ЭКОНОМИЧЕСКОГО
САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ДРУГИЕ БАЛКАНСКИЕ ГОСУДАРСТВА
СО ВРЕМЕНИ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Обсуждаются три из шести соседних с Югославией государства в свете влияния Югославского самоуправления на их микроэкономические организации. Дискуссия будет ограничена Албанией, Болгарией и Румынией, но четвертая страна с правящей в ней Коммунистической пар-

тией, Венгрия могла также быть включена потому что Советы Рабочих, которые сыграли столь значительную роль в 1956 не могли не оказаться под влиянием Югославского образца. Однако по политическим причинам правительство Венгрии с 1957 года противостояло установлению таких единиц на государственных предприятиях и после 1968 года проводили реформу основанную на передаче больших полномочий с центрального на местное управление.

Албания прервала свои прежде близкие отношения в Югославией перед самым началом перехода государства на самоуправление в 1950 году и ее партия и правительство с ожесточением критиковали опыт микроэкономической системы Югославии. Чистка главных министров экономики в 1975 году была по-видимому следствием их защиты системы самоуправления. Албания, однако, прошла период, в который „рабочий контроль“ был сильно поощрен и его расцвет в 1966 году может быть рассмотрен как противовес тому благоприятному впечатлению, которое может быть было произведено на албанцев югославским опытом после реформ 1964—65 годов.

Болгария переняла относительно небольшой опыт в советах производства, где принимали участие и рабочие в середине 60-ых годов и с тех пор предпочитает большие экономические организации. Новый экономический механизм 1980 года много говорит о разделении доходов между рабочими.

Румыния сделала значительный шаг к замещению советской модели „единоначалия“ в 1968, создав „бюро управления“ для государственных предприятий, но управленческая оппозиция кажется припятствовала их практическим действиям. В 1971 году они были заменены значительно более грамотными „комитетами рабочего народа“, которые развились с тех пор во всенародную федерацию, центральный комитету которой представляются главные экономические решения партии и правительства. Тем, что они обходят обычные административные каналы, они особенно служат укреплению роли коммунистической партии в управлении всем, исключая сельское хозяйство.